

Nihilizm Karşısında Bilgi ve Siyaset

Wendy Brown, *Nihilistic Times: Thinking with Max Weber*,
Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2023, 144 s.

Değerlendiren: Ahmet Okumuş

Nihilizm sahneye belirgin bir tutum olarak ilkin eski kuşağı kıyasıya eleştiren radikal genç düşünürlerin yaklaşımı olarak çıkar. Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar*'ında izlediğimiz Bazarov karakteri nihilist genç adamın ölümsüz bir imgesini sunar. Hiçbir üst makam, bir otorite tanımayan, verili ve sınanmamış her ne varsa önce sorgulamaya sonra yıkmaya hazır, acilci bir yıkıcılığı her türlü yapıcı sorumluluğun üstünde gören adamdır bu. Öyleyse nihilizm kendisini evvela etik-politik bir tavır olarak ortaya koyar: hiçbir değerli miras tanımamak. Eski kuşakla tartışmasının bir zirve anında Bazarov karşısındaki taşra aristokratına meydan okur: "iki gün düşün sonra söyle bakalım saygıya değer tek bir kurumumuz, tek bir pratiğimiz var mı?" Nihilizm değersizlik ithamını sanat ve felsefeye doğru da genişletir: resim budalalık, şiir uydurmacadır. Baş nihilistin çömezlerinden biri babasının elinden Puşkin'i usulca çeker, yerine Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'ini koyar. Etik-politik nihilizmin varlık düşüncesi böylece vülger materyalizme bağlanmış olur.

Yaşadığımız dönemi nihilist olarak nitelendirebilir miyiz? Bu bir aşırı dramlaştırma olmaz mı? Dünyamıza hiçleştiren eğilimlerin yön verdiğini söylemek isabetli olur mu? Aslında günümüzde dünyanın düzleşmesinden ya da tekdüzeleşmesinden söz edenler daha çok (Roy, 2024; Bauer, 2021). Fakat düzleşme ile hiçleşme tespitleri arasında temel bazı benzerlikler bulmak zor değil. Hepsisi de değerler etrafında

@ Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, aokumus@fsm.edu.tr

id <https://orcid.org/0009-0004-9375-4844>

DOI: 10.12658/D0378
insan & toplum, 2024; 14(3): 234-239
insanvetoplum.org

kopan çatışmaların toplumsal ilişkiler üzerine yüklediği gerilimlere temas ediyorlar; değerlere temel oluşturacak daha derin tutamak ya da sabitelerin yitirilmesine... Öyleyse bugün değerlerin toplumsal bağ oluşturucu gücü kaybolduğu ölçüde nihilizmi uyandırabilecek bir duygu ve düşünce ikliminde yaşadığımız söylenebilir. Belki aktif ya da kuvvetlendirici değil, esasen pasif ve zayıflatıcı bir nihilizmi...

Neoliberalizme dair eleştirel çözümlenmeleriyle tanınan siyaset kuramcısı Wendy Brown'ın *Nihilistic Times: Thinking with Max Weber* başlıklı çalışması aslında 2019 yılında Yale Üniversitesi'nde Tanner Dersleri çerçevesinde yaptığı bir dizi sunumun kitaplaşmış hali. Bir giriş, siyaset ve bilgi üzerine iki ana bölüm ve bir sonsözden oluşan kitap Max Weber'in "Meslek Olarak Bilim" ve "Meslek Olarak Siyaset" başlıklı meşhur metinlerine odaklanıyor. Ünlü sosyoloğun çağa ilişkin betimlemelerinin bugün de geçerlilik taşıdığını savunan Brown, Weber'den siyasi ve bilimsel etkinliklerimize rehberlik edecek bazı yaklaşım esasları devşirebileceğimizi düşünüyor. Ona göre, nihilist iklim, liberalizmin krizi ve bunlara gerçekçi yanıt ihtiyacı iki farklı tarihi dönem arasındaki ortak paydalardır.

Buhran, devrim ve savaş döneminin etkilerini taşıyan Weber'in bu iki konuşması, yakın düşünce tarihinin en meşhur tek oturumluk derslerinden kabul edilirler. "Meslek Olarak Bilim", Birinci Dünya Savaşı henüz sürerken, Bolşevik devriminin gerçekleştiği yıl; "Meslek Olarak Siyaset" ise savaşın hemen ardından ve devrim, karşı-devrim ve siyasi suikast hadiselerinin Almanya'da kol gezdiği zamanlarda ders olarak verilir.¹ İçeriği hayli zengin bu derslerde Weber esasen hiçbir değer hakikat iddiası için genelgeçer bir payandaya sahip olmadığı, siyasi ve toplumsal çalkantılarla devinen bir devirde, tutku ile mesuliyeti bağdaştıracak, hem bilgide hem eylemde bir değere tutkuyla bağlanma ile gerçekçi sorumluluğu buluşturabilecek bir mizacın koşullarını araştırır. Ona göre liderliğin alameti olan vasıflar ılık bir tutku ile bir oran ya da ölçü duygusudur. Sahici bir lideri kısır heyecanlarla hareket eden politik amatörden ayıran, adanmışlığını gerçekçi hesaplamalarla dengeleyebilmesidir. Kaba iktidar hırsı bunun bir parodisi olabilir ancak. İktidar mücadelesi siyasetin esasıdır ama siyasetin çağrısını bir yazgı gibi üstlerinde taşıyabilen kişilikler gayelerine kilitlendikleri kadar şartların gereğini de kestirebilen insanlardır.

Weber bu kişiliğin ahlaki duruşunu tarif ederken iki temel etik tutum arasında (ideal-tipik) bir ayrıma gider: inanç etiği, sorumluluk etiği. İnanç ya da nihai değerler

1 Burada meslek ve bazen de çağrı diye karşıladığımız beruf (İngilizcede vocation) kelimesi önemli teolojik anlam katmanlarına sahiptir. Bir bakıma ilahi olarak tayin edilmiş bir vazifeye işaret eder. Kişinin bu dünyada varoluşunu anlamlı kılan işi, vazifesi nedir? Onu çağırın yazgı, yapmakla yazgılı olduğu esas iş nedir? Bizden bir ifadeyle, nasibinde ne var? Kavramın dini-teolojik tınlarını duyumsayabilmek için bu tür sorular yararlı olabilir. Brown meselenin bu yönüne 15-16. sayfalarda değiniyor.

etiğine² göre eyleyen kişi, uğruna çalıştığı mutlak değerlerin ne pahasına olursa olsun gerçekleşmesine odaklanır ve yalnızca kendi vicdanına hesap vereceğine inanır. Ona düşen, hak bildiğini yapmak, başkaca bir kaygı duymamaktır. Sorumluluk etiğine göre eyleyen kişi ise seçim ve fiillerinin mümkün ve muhtemel sonuçlarını hesaba katar ve sadece kendi vicdanında değil tarih huzurunda da yargılanacağını bilir. Yapıp etmelerinin, kastı dışında neticeler üretebileceğini aklında tutarak, değere bağlılığını sonuçlara dair mesuliyet bilinciyle bağdaştırmaya çalışır. Weber, siyasi eylem ve liderliğe yaraşanın bu iki tutum arasından ikincisi olduğunu söyler, zira inanç etiği ahlaki mutlakçılığı nedeniyle, iyi, doğru ve güzelden, kötü, yanlış ve çirkin çıkarabilen dünyamızın etik irrasyonelliği karşısında bocalar. Oysa sorumluluk etiği alemin akıldışı gidişatına uyarlanabilir. Buna rağmen, bir siyaset sahnesinde karşımıza çıkabilecek en dokunaklı manzara, bu iki tutumu şahsında ve ediminde birleştirmeye teşebbüs, belki cüret eden devlet adamıdır. Sonuçları dikkate alarak faydacı hesaplamalarla hareket eden adam öyle bir an gelir ki çığneyemeyeceği bir sınıra dayandığını, göz ardı edemeyeceği bir kıstasa takıldığını kabul eder. Sorumluluk, inanç etiğiyle kuşatılmıştır.

Bilginin çağrısına kapılanları da benzer bir ihtiyat-tutku gerilimi beklemektedir. Değere sadakat akademide de özen gerektiren çetrefil bir meseledir. Çağımızda bilginin mimarisi de sarsılmış, bilginin hakikate açılan kapı olduğu kabulünün temelleri yerinden oynamıştır. Bilginler hakikat vaizleri olarak konumlanamazlar. Kendilerini daha mütevazı bir role alıştırmalıdır. Daha sade bir rehberlik tarzını benimseyerek, düşüncede yetkinlik, araştırmada ustalık kazandıran kılavuzlar olarak hayati bir hizmet görmeye devam edeceklerdir elbette. Ama mürşit kisvesine bürünmeleri manasız olur. “Kürsü peygamberi” edaları takınamazlar. Adanmışlık, öğrenme ve öğretme coşkusu gibi vasıflar, nesnellik ve öz-denetim ile sınırlanmalıdır. Çileci kabullenişin bilgi aleminde de bir karşılığı vardır. Bilgin, eninde sonunda aşılacak, tadil edilecek, kusurlu bir ürün ortaya koyduğunu kabullenerek iş görmeye alışmalıdır. Bütün bunlara rağmen bilmek ve anlamak için iştihak sahibi olanlar, ilmin çağrısını içlerinde duyabilen insanlardır. Doğru siyasetçide aradığına benzer bir tutum ve duygu dengesini Weber bilginde de arar.

2 Ethics of conviction yahut Gesinnungsethik tabiri dilimize sıklıkla “inanç etiği” şeklinde aktarılıyor. Böyle bir karşılık akla esasen dini inançları getireceği için pek uygun görülmez. İfadeyi “kanaat ahlakı” diye çevirmekse bir tür kanaatkârlık ahlakını çağrıştıracığı için hepten yersiz olur. Bunun yerine “kanı etiği” denecek olursa tabirin öznel vurgusu karşılanmış olur belki ama bu kez de aşırı öznelliğe düşülerek temel bir değeri benimsemenin daha güçlü bağlayıcılığı iskanmış olur. Weber’in büyük oranda aynı etik türünü ifade etmek için kullandığı diğer bir tabir olan “nihai değerler etiği”ni tercih ettiğimizde bu sorunlarla karşılaşmayız. Burada, conviction ethics için söz konusu noksanına rağmen en az sorunlu karşılık gibi görünen “inanç etiği” tabirini kullanmayı sürdürüreceğiz.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce üniversitenin devletçi-milliyetçi tazyiklere kapılmasından rahatsız olan Weber, savaş sonrasında bu kez üniversitenin kapitalist üretim kalıbına göre şekillenmesini tenkit eder. Buna rağmen Weber, üniversitenin önceki hümanist yahut neo-hümanist idealler istikametinde ıslah edilmesi fikrini benimsemez. Bilimde uzmanlaşma sürecine de karşı çıkmaz. Uzmanlaşmadan vazgeçilemez ve büyüdüğü bozulmuş dünyada akademik etkinlikler derinleşen ihtisas çalışmalarlarıyla topluma katkıda bulunacaklardır. Bu bağlamda, uzman bir akademisyenin de yüce saydığı belirli değerler olabilir fakat sınıf ortamı şu ya da bu dünya görüşüne bağlı değerlerin aktarıldığı değil, değerlerin iç mantık ve farklılıklarıyla ilgili mukayeseli ve nesnel tahlillerin yapıldığı bir yer olabilir ancak.

Protestan çileciliğinin Nietzsche'nin asra dair tanısıyla bir araya geldiği bu ilginç ve etkileyici çerçeve aslında biraz da Almanya'nın yüzyıl başındaki istikamet arayışına cevap verebilmek üzere geliştirilmiştir (Hennis, 1988; Cunliffe, 2024). Yine de “değerler anarşisi” (Troeltsch), “değerlerin tiranlığı” (Schmitt) ya da “değerlerin politeizmi”yle (Weber) damgalanan bir devirle günümüz arasında yakınlıklar olduğu düşünülebilir. O devrin nihilizmiyle bugünkünün aynı olmadığı da söylenebilir ama aynı nihilizmin bugün daha ileri ve belki kendinden emin bir türünü deneyimliyor olduğumuz iddiası da yabana atılamaz. Brown, nihilizmi tarihselleştirme işine girişmesi de Weber devrinin nihilizmini bugüne doğru olduğu gibi genelleştiremeyeceğimizin farkında. Nitekim nihilizmin bugün karşımıza “siyasi kutuplaşma” veya “hakikat sonrası” gibi daha bayağı suretlerde çıktığını söylüyor. Ama bunu, “nihilizmin en politik düşünürü” saydığı Weber'den “post-nihilist stratejiler” geliştirmeye engel görmüyor.

Nihilizm özünde bir arzu ve amaç krizidir; akılcı hesap etmelerle alt edilemez. Siyasetin kendine özgü etiği de bu bağlamda gelişir. Sorumluluk etiği radikal davalara bağlanmaya engel değildir. Fakat herkes için bağlayıcı ahlaki mutlakların olmadığı bir duruma tahammül edecek, hatta kendi bağlandığı değer/davanın “hakikat” değil en fazla kendi “samimi inancı” olduğunu kabul eden özneler ister. Hayalperest coşkunluklara kapılmadan ortak yaşam üzerinde onarıcı müdahaleleri yapabilecek olanlar bunlardır. Aslında başlarda parti ve parlamentoları liderliğin fideligi, lider yetiştiren kuluçka merkezleri gibi gören Weber, daha sonra benimsediği plebisitçi siyasetin bir unsuru olan karizmatik lideri, yine kendisinin en iyi tahlil ettiği bürokratikleşme, araçsal akılcılaşıma, teknikleşme, dünyanın efsununu yitirmesi ya da sekülerleşme gibi başat modernleşme süreçleri karşısında dikilerek insanın kendi seçtiği değerler uyarınca dünyaya biçim verebilme kudretini koruyan bir kişilik olarak yansır. Dünyayı anlamdan boşandıran sert akıntılarının ortasında kısmi bir anlam alanı oluşturabilen bir kurtarıcıya benzer o. Brown, tutkulu iktidar istenci ile çileci özdenetimi bağdaştıran ve bir bakıma Nietzsche ile Kant'ı harmanlayan bu figürün

hele de günümüzde neredeyse imkânsız bir kişilik olduğunu söyler. Yine de siyaseti değer güdümlü bir iktidar mücadelesi olarak yeniden inşa ederken siyasi failin hem amaçlara hem araçlara dair ahlaki mesuliyetini uyarıcı bir anlayıştır bu.³

Akademik etkinliğin, performans yönergeleri, ticarileşme ve siyasallaşma gibi çok yönlü basınçlar altında hasbi niteliğinin zedelendiği, düşünmeyen üniversite tipinin zemin kazandığı günümüzde, Weber'in bir meslek ve aslında bir yazgı olarak bilim hakkında dile getirdikleri de önemli elbette. Brown'a göre Weber'in değer alanlarının işlevsel ayrışmasına dair temel tespiti bu bahiste de bir noktaya kadar pusula vazifesi görebilir. Buna göre meziyet, söz konusu ayrışmayı görüp her alanın uygun etiğine göre hareket edebilmek, alanın haysiyetini tanıyarak davranmaktır. Bütün alanları bağlayıp bütünleştiren bir üst değer vazetmek sonuçsuz, birinden diğerine sarkarak değer aktarımında bulunmak alanlar için yozlaştırıcı olur. Bu nedenle, eğitimin belirli bir değer anlayışına göre programlanması çağdaş toplumların geri püskürteceği bir sınır ihlali olacaktır. Eğitimden, temel değer yönelimleri hakkında kişilerin özbilincini perçinlemesini, değerler arası ilişkiler, değer karşıtlıkları ve değer-içi gerilimlere ilişkin kavrayışımızı pekiştirmesini bekleyebiliriz. Yüksek okul, bunun ötesine geçerek dünya görüşü aşıl原因 bir ocak olamaz. Diğer yandan, akademinin alan dışı tesirlere maruz kalmasını önlemenin bir yolu da ilimde kehanet, diriliş ya da kurtuluş aramamaktır. Değer bilincimizin irrasyonel kaynaklarıyla değerler üzerine akademiden beklenen bu serinkanlı tahlil bir kez daha imkânsız bir kişilik dengesi gibi görülebilir ama değer telkin etmeyi reddeden Webergil pedagojiden bugün de ilham alınabilir. Neticede Brown, öğrenim sürecinde değerlerin yer alma biçimine dair Weber'in görüşünü, onun alanların sakınılmasına dönük öğütlerini esasta kabul eder. Bununla birlikte, alanlar arasında aşılmaz gedikler vazetmek yerine ölçülü bir geçişkenliği teşvik etmek gerektiğini düşünür. Aksi takdirde siyasi varlığımız, eğitimin demokratik terbiye adına yapabileceği katkılardan mahrum kalacaktır. Ayrıca, değerlerin bilim ve siyaset alanlarında yerli yerince varlık göstermesiyle ilgili Weber'in çözümlemesini ana hatlarıyla benimsemekle birlikte Brown, bugün değerlerin temelsizliğini faş etmekle yetinemeyeceğimizi vurgular. Foucault'dan öğrendiklerini unutmuyarak, değerlerin ve toplumsal pratiklerin belirli bazı iktidar teknolojileri ve egemen akılsallık tarzlarıyla yoğrulmuş karakterlerini hesaba katmak gerektiğini belirtir.

3 Bu arada, ilginç ve belki verimli olabilecek bir şekilde Brown, Weber'in inanç etiğini izah ederken kullandığı iki tabiri biraz daha belirginleştirip ayrıştırarak, sorumluluk etiğine karşıt iki ayrı etik olarak okuyor: 1) inanç etiği ya da mutlak ilkeler etiği ve 2) nihai değerler etiği. Kısaca, birinde mutlak ilkeler, diğerinde nihai değerler belirleyicidir. Brown'un kullanmadığı başka bir ayrımla ilkinin deontolojik-buyrukçu, ikincisinin teleolojik-yönlendirici olduğu da söylenebilir. Bkz. s. 44-45.

Weber'in siyasetten umduğu karizmatik enerji ve kolektif varoluşumuzun çekirdeğine dokunabilecek kişilikler, biraz şaibeli fikirler olarak yadırganabilirler. Tüm bunlarda tehlikeli abartılar, aşırı drama odaklanmış bir sahne görüp sakınmak isteyenleri anlayışla karşılamalıyız. Çoğu insan için devlet de siyaset de efsununu yitirmiş, anlam ve değerle hâlelenen şeyler olmaktan çıkmıştır. Belki de Weber'in korktuğu olmuş, siyaset araçsal akla mağlup olmuştur. Yine de Brown'un da hakkını teslim ederek, siyasetin bir kez daha başkancılaştığı bir devirde siyaset adamının niteliklerine, yani failin vasıflarına odaklanan bir soruşturmanın yerinde olduğunu söyleyebiliriz.

Brown bu soruşturmayı öncelikle sol gündemler için seferber ediyor. Bir bakıma bir kez daha "solun melankolisi" için deva aranıyor. Bu bağlamda Brown'un, siyaset meydanını akademik sempozyumla karıştırdıklarını söylediği "sol rasyonalistlere" dönük eleştirisi, agonist solun tenkitleriyle örtüşüyor. Arzu siyasetinin ihmal edilemeyeceğini, eşitlik ya da özgürlükten ziyade rahatlık arayan kitlelerin heveslerini işleyip doğru tarafa çevirebilen bir siyasi kıvraklık ihtiyacına işaret ediyor. Topyekün devrim yahut kıyametçi fantezilere de bilimci kurtuluş öğretilerine de itibar etmeyen ama mücadele ufku Bartleby tarzı bir pasif direnişten ibaret olmayan bir siyasi meleke geliştirmek... Bu da lidersiz, merkezsiz örgütlenmelerden ziyade etkili önderlerin yetişmesini gerektiriyor. Ona göre sol, karizmatik liderlik ihtiyacını ciddiye almak zorunda.

Bütün bu bahisler daha esaslı bazı soruları akla getiriyor: seküler yahut post-seküler bir *beruf* mümkün mü? Değer sorununa özneler üstü bir yanıt verilebilir mi? Siyasette hem tutkuyla adanma arayıp hem de değer-hakikat bağına böylesine inceltebilir miyiz? Herhangi bir kapsamlı toplumsal dönüşüm davasının önündeki en zor sorulardan bazılarıdır bunlar. Kitap sorunsalın bu katlarına kadar çıkmıyor ama soldan Schmitt'e yahut Oakeshott'a dönüşlerle yan yana okuyabileceğimiz bir Weber'e dönüş örneği sergiliyor. Çağdaş siyasetin düğümlerini çözmek isteyen sol düşünürler, sağ muhafazakâr düşünürlerle yönelmeyi sürdürecekler gibi görünüyor.

Kaynakça

- Bauer, T. (2024). *Dünyanın Tekdüzeleşmesi: Müphemlik ve Çeşitlilik Kaybı Üzerine*. M. Kaya (Çev.). Albaraka Yayınları.
- Cunliffe, P. (2024). *Yeni Yirmi Yıl Krizi: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir Eleştiri 1999-2019*. C. Civan (Çev.). Küre Yayınları.
- Hennis, W. (1988). *Max Weber: Essays in Reconstruction*. K. Tribe (Trans.). Allen Unwin.
- Roy, O. (2024). *Dünyanın Düzleşmesi: Kültürün Krizi ve Normların Tahakkümü*. H. Bayrı (Çev.). Metis Yayınları.